
ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.1:304

В. Б. Тропіна,
д.е.н., професор**СУСПІЛЬНІ ФІНАНСИ В РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ
ДЕРЖАВИ**

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних питань, пов'язаних з об'єктивною необхідністю посилення соціальної спрямованості державної політики формування і використання суспільних фінансів в Україні як умови і фактора економічного зростання та успішної трансформації суспільних відносин. На основі аналізу проблем у фіскальному регулюванні соціальних процесів запропоновані основні напрями їх розв'язання.

Ключові слова: суспільні фінанси, соціальні відносини, соціальна політика держави, фіскальний механізм, управління державними фінансами.

В. Б. Тропіна,
д.э.н., профессор**ОБЩЕСТВЕННЫЕ ФИНАНСЫ В РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ
ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА**

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы, связанные с объективной необходимостью усиления социальной направленности государственной политики формирования и использования общественных финансов в Украине как условия и фактора экономического роста и успешной трансформации общественных отношений. На основе анализа проблем в фискальном регулировании социальных процессов предложены основные направления их решения.

Ключевые слова: общественные финансы, социальные отношения, социальная политика государства, фискальный механизм, управление государственными финансами.

V. Tropina,
Doctor of Sciences in Economics, professor**SOCIAL FINANCES IN THE REALIZATION OF
SOCIAL FUNCTION OF THE COUNTRY**

The article deals with theoretical and practical issues connected with objective necessity of strengthening the social orientation of state policy in the development and use of social finances in Ukraine as a condition and factor of economic growth and successful transformation of public relations. On the basis of issue analysis the author presents the main methods to manage fiscal regulation of social processes.

Keywords: social finances, social relations, state social policy, fiscal mechanism, public finance management.

Актуальність теми дослідження. До загальних закономірностей розвитку сучасного суспільства слід віднести об'єктивний процес посилення соціальної орієнтації економічних систем, підпорядкування економічної полі-

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

тики завданням розвитку людини. "Минули ті часи, коли виробництво можна було розвивати за рахунок людей. По-перше, сучасна економіка потребує складної робочої сили, висококваліфікованих працівників, а їх праця – достойної оплати. По-друге, доходи населення формують платоспроможний попит, а останній – головна рушійна сила зростання в ринковій економіці. Підвищення добробуту, таким чином, - не тільки результат, але й абсолютно необхідна передумова економічного зростання. А це положення саме по собі підносить соціальні задачі у ранг пріоритетних..." [1, с. 5].

Постановка проблеми. Як наслідок, у відповідності з новою домінуютью соціально-економічних відносин посилюється роль і значення соціальної функції держави. Тому таким важливим є теоретичний аналіз та осмислення сутності цієї функції як підґрунтя для розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів її реалізації.

Серед інструментів регулювання соціальних процесів у суспільстві чільне місце посідають суспільні фінанси, формою реалізації яких є фіскальний механізм як сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління суспільними фінансами з метою досягнення загальноекономічних та соціальних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що, незважаючи на значну кількість наукових праць з питань розробки і реалізації політики у сфері суспільних фінансів, серед яких найбільш відомими є праці зарубіжних вчених Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, К. Ерроу, Дж. М. Кейнса, Е. Ліндала, В. Панскова, В. Парето, А. Пігу, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца; наукових робіт українських вчених, в яких досліджувалися проблеми функціонування бюджетної та податкової систем в умовах трансформаційної економіки: В. Андрущенко, О. Василика, В. Геєця, І. Запатріної, М. Карліна, О. Кириленко, В. Кравченка, Л. Лисяк, І. Луніної, В. Опаріна, Д. Полозенка, А. Соколовської, В. Суторміної, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших; наукових досліджень державного регулювання соціальних процесів, зокрема, це роботи Дж. К. Гелбрейта, Ф. Енгельса, Я. Корнаї, В. Леніна, К. Маркса, М. Мюрдала, В. Ойкена, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца, М. Фрідмена, Ф. Хайєка, а також українських вчених, зокрема, В. Геєця, А. Гриценка, В. Лагутіна, Е. Лібанової, І. Лукінова, С. Мочерного, Ю. Пахомова, А. Філіпенка, А. Чухна, а також російських: А. Абалкіна, А. Бузгаліна, С. Валентея, С. Глаз'єва, В. Іноземцева, Е. Кочетова, В. Куликова, Р. Нурєєва та інших вчених, на сьогодні поки що відсутні комплексні наукові дослідження фіскального механізму та його ролі у забезпеченні реалізації соціальної функції держави.

Постановка завдання. Таким чином, вибір теми статті зумовлений актуальністю, а отже, і необхідністю більш глибокого і комплексного дослідження сутності соціальної функції держави та деяких інших важливих категорій і понять соціального порядку, які визначають сферу застосування соціальної політики (наприклад, поняття „соціальна сфера”), та склад механізмів її здійснення, а також чинників, що зумовлюють посилення фіскальних важелів впливу держави на соціальні процеси на сучасному етапі розвитку суспільства. Теоретичне осмислення цих питань визначає завдання даної публікації, а її метою є розробка конкретних пропозицій щодо посилення соціальної спрямованості механізму управління державними і місцевими фінансами.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом даного дослідження є соціальні відносини та процес їх регулювання. Оскільки на сьогодні поняття „соціальні відносини” не має однозначного, загальноприйнятого трактування ні у довідникових виданнях, ні у підручниках, ні у роботах класиків соціології або ж

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

у сучасних наукових публікаціях, доцільно представити тут авторське бачення його сутності і змісту для позначення основних позицій, на яких буде базуватися емпіричне дослідження реальних соціальних відносин та факторів, що породжують ці відносини і впливають на них, з метою обґрунтування заходів, які сприяють їх нормалізації, а отже, стабільному розвитку соціальної системи.

На основі проведеного аналізу визначень понять „соціальне”, „суспільство” та „соціальні відносини”, що містяться у довідникових, навчальних та наукових виданнях [2-5], та базуючись на загальній теорії систем, можна зробити висновок, що сутність соціальних відносин полягає у максимізації позитивних соціальних явищ і мінімізації явищ соціально негативних у рамках певних обмежень, за рахунок зміни елементів, зв'язків, властивостей і відносин у суспільстві з метою збереження його цілісності і забезпечення розвитку. При цьому позитивні соціальні явища – це умови для задоволення життєвих потреб (навколишнє середовище, можливість працювати та умови праці, освіта, здоров'я, житлові умови, сімейні відносини, національні відносини, безпека тощо) і способи життєдіяльності, які сприяють розвитку індивіда, його творчого потенціалу, а негативні – навпаки, ведуть до фізичної і духовної деградації особи. Соціальні відносини виникають у всіх сферах життєдіяльності людей і скрізь мають однакову сутність, але з певними особливостями, породженими специфікою кожної з них.

Правильне розуміння суті соціальних відносин дозволяє виробити адекватне уявлення про сутність базових категорій соціального порядку, зміст яких визначає сферу, а також форми, методи і заходи державного регулювання соціальних відносин. Зокрема, на нашу думку, зараз у нас широко розповсюджене неправильне уявлення про соціальну сферу. Відомо, що не тільки в літературі, але і в офіційних документах вона розглядається як сукупність установ і систем невиробничого характеру, які надають послуги з освіти, культури, охорони здоров'я і т.п. Але, як правильно, на наш погляд, зауважують окремі автори [6], таке розуміння веде до теоретичних протиріч і неправильної практичної орієнтації, оскільки за межами соціальної сфери повністю опиняється основна сфера життєдіяльності суспільства – виробництво. Виходить, що у сфері трудової діяльності соціальні відносини відсутні, а отже, вони не є і не повинні бути об'єктом соціальної політики держави. Разом з тим дослідження соціально-трудова відносин широко представлені у наукових виданнях, а проблеми соціально-трудова відносин постійно знаходяться у центрі уваги як на рівні підприємств, так і на державному рівні. Звичайно, якщо під соціальною сферою розуміти лише сукупність невиробничих установ, які займаються наданням соціальних послуг, багато явищ, які в дійсності виступають складовими частинами соціальної сфери, залишаються поза увагою державних органів, які розробляють соціальну політику й організують її виконання. Як приклад можна навести щорічні Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, у яких розділ розвиток соціальної сфери представлений матеріалом про доходи населення, пенсійну політику, зайнятість, житлові умови, систему охорони здоров'я, освіту, охорону праці. Але такий підхід залишає поза увагою проблеми удосконалення соціальних відносин всередині соціальних груп і між ними; завдання, що формулюються, стосуються лише окремих фрагментів системи відповідних відносин, далеко не все береться до уваги в системі умов життя і пов'язаних з цим соціальних відносинах щодо можливостей задоволення життєвих потреб. Результатом такого розуміння соціальної сфери є наявність великої кількості прогалин у практичній діяльності щодо вирішен-

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

ня соціальних проблем, оскільки соціальна політика при такому спрощеному, звуженому розумінні соціальної сфери є неадекватною об'єктивним потребам суспільства.

Щодо визначення сутності поняття „соціальна сфера” слід погодитися з виробленим соціологічною наукою поглядом, відповідно до якого соціальна галузь представляє собою стійку сферу діяльності людей по відтворенню свого життя. Її основною функцією є „відтворення цілісної сукупності диференційованих суб'єктів у рамках суспільства як єдиної соціальної системи”. Таким чином, до „соціальної сфери відносяться всі об'єкти і процеси, які приймають пряму, безпосередню участь у формуванні властивостей системи, пов'язаних із відтворенням і удосконаленням особи (групи), задоволення її вітальних і вищих потреб” [7].

Невизначеність базових понять „соціальне”, „суспільство”, „соціальні відносини” приводить також до дискусій з питань застосування термінів „соціальна функція держави” і „соціальна політика держави” стосовно їх сутності, змісту та субординації. Доцільно у зв'язку з цим звернутися до етимології слів „функція” і „політика”. Термін „політика” походить від грецького *politika* – державні чи громадські справи, від *polis* – держава, а „функція” – від латинського *function* – виконання, здійснення, тобто діяльність, обов'язок, робота, зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта до даної системи відносин [8]. Таким чином, базуючись на запропонованому автором баченні сутності поняття „соціальні відносини”, соціальну функцію держави можна розуміти як її обов'язок щодо забезпечення умов для реалізації екстремальних принципів у життєдіяльності індивідів, тобто забезпечення умов для максимізації позитивних соціальних явищ і мінімізації явищ соціально негативних у рамках певних обмежень, за рахунок зміни елементів, зв'язків, властивостей і відносин у суспільстві з метою збереження його цілісності і забезпечення розвитку. Відповідно, соціальну політику слід розглядати як узгоджену, науково обґрунтовану систему заходів і методів держави, спрямованих на забезпечення умов для виконання вищезазначеного обов'язку.

Тому дослідження соціальної функції держави переважно має гносеологічне значення, яке дає можливість чітко визначити „компетенцію” держави щодо регулювання соціальних процесів, а саме: об'єкти соціального регулювання (певні соціальні групи, соціальні явища і процеси) та права і обов'язки держави при виконанні нею соціальної функції. А вже в залежності від конкретних умов розробляється і здійснюється соціальна політика, зміст якої зумовлюється системою соціальних пріоритетів, які виникають на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. У першу чергу мова йде про розв'язання проблем, які загрожують цілісності або взагалі існуванню соціуму (забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини, запобігання бідності та надмірній диференціації доходів населення, формування системи соціального захисту тощо). Іншою складовою соціальної функції держави є забезпечення розвитку соціуму шляхом створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил як основи (формування і розвиток соціально орієнтованого господарства, розвиток соціально-класових відносин на основі формування середнього класу, розвиток етнонаціональних, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, соціально-трудова відносин тощо).

Практично кожний із зазначених напрямів передбачає використання державою фіскальних важелів регулювання. Наприклад, створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини передбачає формування системи державних соціальних стандартів і державних соціаль-

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

них гарантій та їх фінансове забезпечення за рахунок бюджетних коштів, коштів державних цільових позабюджетних коштів, через систему податкових пільг. Зменшенню диференціації доходів населення може сприяти регулювання оплати праці працівників бюджетної сфери, а також застосування прогресивних ставок оподаткування.

Визначаючи основні інструменти, якими держава впливає на соціально-економічні процеси, відомі західні економісти П. Самуельсон та У. Нордхауз на перше місце ставлять саме фіскальні (бюджетно-податкові) методи державного регулювання. Можливість активно впливати на суспільний розвиток закладена у самій суті категорії суспільні фінанси. Але для реалізації цієї можливості потрібні відповідні організаційно-економічні структури, форми та методи управління фіскальними відносинами, як підсистеми, що утворюють внутрішній склад та структуру *фіскального механізму*.

Достатньо аргументованою є позиція науковців, які до підсистем функціонування фіскальних відносин, що формують конструкцію фіскального механізму, відносять фіскальне планування і прогнозування; фіскальні важелі та стимули; фіскальні показники та нормативи; фіскальний контроль; правовий режим функціонування фіскальних відносин. Разом з тим, не можна погодитися з висновком, що фіскальний механізм використовується з метою вирішення завдань суто економічної політики держави [9].

На нашу думку, фіскальний механізм – це сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління процесом формування, розподілу та використання централізованих коштів грошових ресурсів для виконання державою покладених на неї функцій, - економічної, соціальної, політичної, ідеологічної (духовної), які у реальному житті розмежувати неможливо, як не можна розмежувати фіскальний механізм на окремі механізми за зазначеними напрямками. Але це можливо і необхідно на рівні наукової абстракції для більш обґрунтованого підходу до розробки практичних рекомендацій щодо посилення соціальної орієнтації політики державного регулювання. Тому ми виокремлюємо фіскальний механізм реалізації соціальної функції держави, мета якого – забезпечити певний режим, певні параметри функціонування та розвитку соціальної системи, необхідні для відтворення та розвитку особистості та соціуму в цілому.

У науковій літературі функціональними формами фіскального механізму державного регулювання називають бюджетний та податковий механізми. У цілому погоджуючись з таким підходом до визначення складу фіскального механізму, вважаємо за потрібне звернути на таку ланку суспільних фінансів, як державні цільові фонди, які за завданнями, що на них покладаються, та обсягами акумулювання фінансових ресурсів відіграють надзвичайно важливу роль у регулюванні соціальних процесів. Тому є усі підстави, поряд із бюджетним та податковим механізмами, до складу функціональних форм фіскального механізму включити також механізм формування та використання державних фондів цільового призначення.

Основними формами управління державними фінансами соціального спрямування є фіскальне забезпечення соціальної політики держави і фіскальне регулювання соціальних процесів. В умовах розвиненої економіки, як правило, застосовуються прямі й опосередковані форми фіскального регулювання (у тому числі і соціальної сфери), де до прямих форм належать: мобілізація доходів до бюджетної системи через систему обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових фондів; фінансування видатків, що здійснюються з бюджетів усіх рівнів на соціальні цілі; фінансові санкції за порушення фіскального законодавства; бюджетні субсидії, субвенції і дотації

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

на соціальні цілі. До опосередкованих методів фіскального впливу на соціальні процеси належать: акумулювання суспільних фінансів через неподаткові форми; бюджетні кредити соціального спрямування; зростання фонду оплати праці у бюджетній сфері; надання пільг окремим верствам населення тощо.

У ситуації, яка склалася в Україні, до числа пріоритетних напрямів соціальної політики на сьогодні слід віднести проблеми збереження цілісності українського суспільства. Підтвердженням цього є дані, що наведені у Посланні Президента до Українського народу: "Бідність і злидні стали головною проблемою незалежності. Майже 30 % наших громадян знаходяться за межею бідності. Соціальна та демографічна криза, яку ми переживаємо зараз – це, в першу чергу, суспільна криза довіри, що породжується егоїзмом і бажанням вижити за рахунок і минулих, і прийдешніх поколінь. Зруйновано систему виховання, школи та дитсадки катастрофічно недофінансовані, вражаючі показники дитячої безпритульності та підліткової злочинності. ...Тіньова економіка, що сягає за обсягом майже половини валового внутрішнього продукту, та її супутник – корупція. Незавершеність ринкових перетворень, що зупинилися на півдороги через політичні війни та примітивний популізм, спричинила розвиток специфічного «дикого капіталізму», де підприємництво співіснує з бюрократією, а державні ресурси тривалий час перерозподілялися так, як і в соціалістичні часи – на основі кумівства, блату та «політичного даху». ...Неефективна держава, яка відірвалася від людей, перетворилася на бюрократичну машину, що піклується лише про інтереси чиновництва. Конфліктність, дуалізм виконавчої влади, слабке самоврядування, корумповані і нечесні суди, нерозвинені політичні партії – лише окремі аспекти цієї проблеми" [10].

Головними вадами фіскального механізму, які в нашій країні перешкоджають виконанню державою її соціальної функції, є недосконалість бюджетної системи та бюджетного процесу, що знаходить свій прояв у низькому рівні ефективності мобілізації та використання суспільних фінансів, надмірному навантаженні на бюджет як результат великої кількості необґрунтованих і фінансово незабезпечених соціальних зобов'язань держави; низький рівень регулюючої функції податкової системи, нестабільність та суперечливість податкових норм, диспропорції у розподілі податкового навантаження як результат ігнорування принципу соціальної справедливості в оподаткуванні; низький рівень ефективності функціонування системи фондів цільового призначення у сфері соціального захисту населення; недосконалість фінансового контролю та системи відповідальності за порушення фінансово-бюджетної дисципліни та ін.

Висновки. Отже, кардинальних змін потребують усі елементи механізму фіскального регулювання, але у контексті посилення соціальної спрямованості системи управління державними фінансами до найважливіших напрямів її подальшого удосконалення слід віднести:

- зміщення акцентів бюджетного процесу від управління бюджетними ресурсами (видатками і витратами) на управління результатами шляхом підвищення відповідальності і розширення самостійності учасників бюджетного процесу і розпорядників бюджетних коштів. Такий підхід покликаний забезпечити розподіл бюджетних коштів між розпорядниками бюджетних коштів і бюджетними програмами, у тому числі соціальними, з урахуванням або у прямій залежності від досягнення конкретних результатів у вигляді надання відповідних державних послуг. У зв'язку з цим нагальними постають завдання удосконалення програмно-цільових методів бюджетного планування,

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

оскільки цілі й очікувані результати багатьох цільових програм сформульовані аморфно, без чітких критеріїв та індикаторів оцінки їх досягнення, відсутні чіткі процедури фінансового забезпечення і дотримання жорстких бюджетних обмежень, недосконалим залишається механізм адміністративної відповідальності за реалізацію тієї чи іншої програми;

- законодавче закріплення у бюджетному процесі соціальних індикаторів, норм і нормативів, найважливіші з яких: вартість споживчого кошика по регіонах країни; допустимі рівні бідності та безробіття; мінімальні рівні заробітної плати, пенсій, допомоги; перелік контингентів населення, що мають право на отримання соціальної допомоги; перелік та набори основних послуг, що на безоплатній основі надаються населенню державними установами або надання яких забезпечується ними; стандарти надання соціальних послуг; норми забезпечення населення окремими соціальними послугами; норми кадрового та матеріального забезпечення надання соціальних послуг та ін. Неприпустимим, оскільки це суперечить Конституції України, є використання при формуванні бюджету показника „рівень забезпечення прожиткового мінімуму”, який встановлюється для окремих верств населення щорічно законом про Державний бюджет на рівні, значно нижчому від прожиткового мінімуму – базового державного соціального стандарту, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти і які, згідно з Конституцією України та відповідно до Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 05.10.2000 № 2017-III, повинні забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму;

- посилення соціальної спрямованості податкової політики та її регулюючої функції шляхом розширення бази оподаткування за рахунок збільшення масштабів виробництва і через удосконалення системи надання податкових пільг; запровадження диференціації ставок податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість залежно від виду діяльності та соціальної значимості продукції, товарів та послуг, що виробляються та реалізуються платниками податків; введення прогресивної шкали ставок податку з доходів фізичних осіб з метою зниження рівня майнового розшарування населення; запровадження регресивності в оподаткуванні доходів фізичних осіб як засіб стимулювання підвищення заробітної плати та детінізації доходів населення; створення ефективною та прозорою системою адміністрування податків, узгодженою із забезпеченням прав і обов'язків платників податків;

- реформування механізму міжбюджетного розподілу і перерозподілу суспільних фінансових ресурсів соціального призначення шляхом удосконалення системи формування і розподілу міжбюджетних трансфертів; підвищення бюджетної дисципліни щодо формування і виконання місцевих бюджетів; реалізації принципів фіскальної децентралізації з метою зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування та посилення впливу фіскальних важелів регулювання соціальних процесів на регіональному рівні. У контексті зазначеного доцільною, на наш погляд, є передача повноважень деталізації кодів бюджетної класифікації органам виконавчої влади різних рівнів при збереженні законодавчого закріплення основних, обов'язкових для усіх рівнів бюджетної системи кодів економічної і функціональної бюджетної класифікації. Такий підхід покликаний забезпечити більшу самостійність і відповідальність органів виконавчої влади при складанні проекту бюджету в рамках законодавчо встановлених єдиних принципів бюджетної класифікації, а також сприяти вирішенню питання фінансового забезпечення делегованих

ФІНАНСИ. БАНКІВСЬКА СПРАВА

державних повноважень, які повинні виконуватися органами місцевого самоврядування у сфері надання соціальних гарантій населенню. Крім цього, запровадження фіскальної децентралізації в Україні неможливе без суттєвого підвищення рівня податкової автономії місцевої влади та зростання частки власних доходів територіально-адміністративних одиниць у структурі місцевих бюджетів. Останнє передбачає розширення переліку місцевих податків і зборів шляхом переведення окремих загальнодержавних податків у розряд місцевих. Враховуючи досвід розвинених країн світу, основу системи оподаткування місцевими податками і зборами повинні складати майнові податки.

Заходи щодо підвищення ефективності фіскального механізму та посилення його соціальної спрямованості повинні включати також реформування бюджетного сектора, перехід до нових форм фінансового забезпечення надання державних послуг. Одним із можливих напрямів вирішення цього завдання є зміна співвідношення між участю держави у соціальному захисті і самозахисті громадян на користь останнього шляхом створення сприятливих умов для реалізації ідеї соціального підприємництва, в якій оптимально поєднується соціальна місія і ділова ініціатива. Соціальне підприємництво – явище нове не тільки для України, але й для Заходу. Зазвичай під ним розуміють відповідну місію та направлену на досягнення соціального ефекту діяльність некомерційної організації, пов'язану з реалізацією товарів, робіт і послуг на платній основі.

Безумовно, зазначені напрями трансформації фіскального механізму не повною мірою відображають всю систему заходів, які необхідно здійснити з метою посилення впливу фіскальних інструментів соціальної політики держави, а визначають лише магістральні шляхи реформування системи управління суспільними фінансами як однієї з необхідних умов успішної реалізації соціальної функції держави.

Література

1. Куликов В. Социальная политика как приоритет и приоритеты социальной политики / В. Куликов, В. Роик // Российский экономический журнал. – 2005. - № 1. – С. 3-17.
2. Давыдов А. А. К вопросу об определении понятия «общество» / А. А. Давыдов // Социс. – 2004. - № 2. – С. 12-23.
3. Кравченко С. А. Социология: парадигмы через призму социологического воображения: Учебник для вузов / С. А. Кравченко; 2-е изд. перераб и доп. – М.: Изд-во «Экзамен», 2004. – 624 с.
4. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики: навч. посібн. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К.: МАУП, 2002. - 200 с.
5. Гавриленко І. М. Сучасна зарубіжна соціологія : навч. посібн. / Гавриленко І. М.; Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. - К.: [б. в.], 2011. - 479 с.
6. Волков Ю. Е. Социальные отношения и социальная сфера / Ю. Е. Волков // Социологические исследования. – 2003. - № 4. – С. 34-41.
7. Осадчая Г. И. Социальная сфера общества: теория и методология социологического анализа / Г. И. Осадчая. - М.: Союз, 1996. - 209 с.
8. Советский энциклопедический словарь / [научно-редакционный совет: А. М. Прохоров и др.]. – М.: "Советская энциклопедия", 1981. – 1600 с.
9. Масліченко С. О. Фіскальний механізм у системі державного регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / С. О. Масліченко. – К., 2002. – 27 с.
10. Послання Президента України до Українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>.

Надійшла 23.12.2011 р.